

*Prezidentas Antanas Smetona ir jo režimas ketvirtojo dešimtmečio pirmosios pusės
Čekoslovakijos publicistikos ir diplomatijos akimis*¹

Luboš Švec

Prezidento Antano Smetonos jubiliejus Čekoslovakijos spaudoje

Šešiasdešimtojo jubiliejaus proga 1934 m. rugpjūčio 10 d. Lietuvos prezidentas Antanas Smetona iš Lietuvos ambasados Prahoje darbuotojų gavo neįprastą dovaną – albumą su čekų ir slovakų spaudos iškarpomis, kuriose buvo minimas jo jubiliejus. Albumas buvo trisdešimt penkių puslapių, pavadintas „Jak bylo jubileum A. Smetony slaveno v přátelském nám Československu“ („Kaip A. Smetonos jubiliejus buvo švenčiamas mums draugiškoje Čekoslovakijoje“), jis išliko Lietuvos centriniam valstybės archyve². Tai įdomus šaltinių rinkinys, supažindinantis su to meto spaudos veikla ir Čekoslovakijos–Lietuvos ryšiais. Albume buvo pristatyti visų didžiausių čekų, slovakų ir net kai kurių regioninių laikraščių straipsniai, pasirodę 1934 m. rugpjūčio 9–10 d., pradedant oficialiuoju *Prager Presse*, sąrašą tęsiant svarbiausiais partijų laikraščiais ir baigiant regioniniu *Vídeňský věstník*. Albume taip pat įdėtas žurnalisto Jaroslavo Vozkos (Jaroslav Vozka) radijo paskaitos tekstas, skaitytas radijo eteryje. Radijo pranešimai išsaugomi retai, be to, ir pats autorius yra įdomi asmenybė. Jaroslavas Vozka buvo žymiausias socialdemokratų partijos žurnalistas. Albumo pabaigoje yra pridėtos prezidento Tomašo Garigo Masaryko (Tomáš Garrigue Masaryk) ir užsienio reikalų ministro Edvardo Benešo sveikinimo telegramos ir atsakymai į jas. Žinutės iš Čekijos spaudos papildytos iškarpomis iš lietuviškų laikraščių, kuriose atsispindi reakcija į čekoslovakų sveikinimus jubiliatui.

Šiuo straipsniu stengiamasi išsiaiškinti, kaip spaudoje buvo pateikiamas Lietuvos prezidento vaidmuo ir jo svarba savo šaliai bei Lietuvos–Čekijos santykiams, ir kodėl jubiliejui buvo skiriama tiek dėmesio. Su šiuo uždaviniu yra susiję ir kiti aspektai: kiek Čekoslovakijos visuomenė apskritai žinojo apie Lietuvą, kiek straipsniuose esantys teiginiai atitiko realybę, kaip Lietuvos prezidentas Smetona buvo traktuojamas Čekoslovakijoje ir kokių sąlyčio taškų būta 1934–1935 m. Čekoslovakijos ir Lietuvos užsienio politikoje.

Valstybės veikėjų jubiliejai būdavo plačiai minimi namuose ir užsienyje. Vargu ar būtų teisinga šį fenomeną sieti vien su monarchizmui ar tarpukario laikams būdingu valstybės įkūrėjų ir tautos vadų kultu – šio pobūdžio reiškiniai buvo žinomi visais laikais. Tačiau turėtume prisiminti, kad naujųjų tautinių valstybių kūrėjų asmenybėms teko itin svarbus

¹ Straipsnis parengtas realizuojant ilgalaikį tyrimų projektą IMS FSV UK MŠM 0021620841.

² Lietuvos centrinis valstybės archyvas, A 111.

vaidmuo, vienijant neseniai atsiradusių respublikų visuomenes, kuriose nebuvo galima remtis jokiais (arba tik menkomis ir fragmentiškomis) valstybingumo tradicijomis. Tautos vadovai, nulėmę naujųjų tautinių valstybių atsiradimą po pirmojo pasaulinio karo, buvo taip neatsiejamai, taip smarkiai susiję su nauju ir pakankamai trapiu tų šalių valstybingumu, kad netrukus tapo valstybinio kulto objektais. Šis kultas – kurio svarbiausioji dalis buvo publicistikoje, atsiminimuose ir istorikų darbuose primenami nepaprasti tautos vado nuopelnai kovojant už valstybę ir jos išlikimą – buvo neatsiejama naujosios valstybinės ideologijos dalis ir naujosios valstybės bei jos vadovybės legitimavimosi priemonė. Be legitimacinės ir integracinės kulto funkcijos, negalima pamiršti ir to fakto, kad vis dar didelės įtakos turėjo monarchinė tradicija, nors naujosios valstybės ją transformavo ir suteikė jai respublikos santvarkos traktuotę. Gera proga priminti tautos vadų nuopelnus naujosioms valstybėms tapo jų gimtadieniai, kurių svarba ir minėjimo būdas beveik nesiskyrė nuo valstybinių švenčių. Valstybės veikėjų jubiliejams rengiamos išskilmės buvo skiriamos visų pirma savajai visuomenei, tačiau kartu atliko ir reprezentacinę funkciją užsienyje, nes suteikdavo progų plačiau informuoti apie naująją valstybę ir užmegzti informacinių bei asmeninių ryšių. Toks jubiliejus tapdavo valstybinės ideologijos ir kulto dalimi, net ir tuo atveju, kai vadovas nebuvo linkęs į autoritariškumą. Tai iliustruoja 1930 m. Čekoslovakijoje ir užsienyje plačiai paminėtas prezidento Masaryko 80-asis jubiliejus.³

Norint išsamiai rekonstruoti to meto situaciją, derėtų įdėmiau palyginti, kaip Smetonos jubiliejus buvo paminėtas kitose šalyse, su kuriomis Lietuvos valdžia palaikė draugiškus santykius. Todėl šis straipsnis tėra tik viena gija, iš čekoslovakų žiūros taško atskleidžianti Lietuvos užsienio politiką, prezidento Smetonos vaidmenį ir kaip visa tai atsispindėjo visuomenės informavimo priemonėse.

Ar dažnai ir kokiais būdais buvo informuojama apie Lietuvą 1922–39 m., galima patikimai spręsti iš Čekijos Užsienio reikalų ministerijos iškarpių archyvo. Žinių, susijusių su lietuviškąja problematika, pasirodymo dažnumas buvo susijęs su tam tikrais įvykiais, konfliktais, svarbiomis partijų spaudai temomis; „ramesniu“ laikotarpiu, kaip ir galima tikėtis, daugiausiai straipsnių pasirodydavo Lietuvos valstybės šventės – Vasario 16-osios – proga.

Akivaizdu, kad straipsniai, skirti Smetonos jubiliejui, čekų ir slovakų spaudoje turėjo pasirodyti skatinant Lietuvos ambasadai. Šventinis albumas, *chargé d'affaires* Prano Sidzikausko pasiųstas prezidentui Smetonai, rodo, kad ambasados darbuotojams buvo svarbu ne vien sekti Čekoslovakijos spaudą, bet ir pasididžiuoti efektyviu Lietuvos ambasados darbu.

---

³ Čekijos Respublikos Mokslų akademijos archyvas, Tomášo Garrigue Masaryko instituto archyvas, 3 fondas, IV skyrius, 7 dėžė.

Ambasada Čekoslovakijos spaudai turėjo pateikti svarbiausią informaciją apie Smetoną, jo gyvenimo kelią, reikšmę valstybei, ji galėjo pridėti ir fotografijų, nurodyti jo politikos ir asmenybės interpretavimo gaires. Tai nieko keista, toks elgesys buvo įprastas, galima rasti dokumentų, patvirtinančių panašius Čekoslovakijos populiarinimo užsienyje veiksmus. Lietuvos pasiuntinys Prahoje Edvardas Turauskas, paskirtas į Prahą 1934 m. liepos pradžioje, nuo 1931 m. buvo Lietuvos spaudos agentūros ELTA direktorius, taigi buvo patyręs spaudos darbuotojas. Jis bendradarbiavo su čekoslovakų diplomatijos organais ir Čekoslovakijos spaudos agentūra ČTK, tačiau į Prahą atvyko tik 1934 m. rugsėjį, taigi prie albumo tiesiogiai neprišidėjo.⁴ Kita vertus, suprantama, kad kampanija nebūtų buvusi įmanoma be palankaus čekoslovakų požiūrio. Šiuo atveju spauda atspindėjo Čekoslovakijos užsienio politikos interesus, o Lietuva aptariamuoju laikotarpiu tarp Pabaltijo respublikų buvo jos artimiausias partneris.

Didžiausi straipsniai buvo publikuoti laikraščiuose *Národní listy*, *České slovo*, *Národní střed*, *Lidové listy*, *Český směr*; iš slovakų kalba leistų dienraščių reikėtų paminėti *Slovenský deník* ir *Slovenský smer*, kuriuose du jubiliejinius straipsnius parašė Kauno universiteto Evangelikų teologijos fakulteto profesorius Janas Beblavýs (Ján Beblavý).⁵ Tik trumpą žinutę išspausdino žemdirbių *Venkov*. Kad Smetonos asmenybės svoris būtų lengviau suvokiamas čekų ir slovakų visuomenei, reikėjo nuausti tam tikrą sąsają tarp lietuviškosios ir čekiškosios aplinkos audinį, priminti, kad Lietuvos valstybės kelias buvo panašus į Čekijos ir tik po to pristatyti prezidento asmenybę. Viena ryškiausių sąsajų buvo husitų judėjimas ir kovos su kryžiuočiais, keletą kartų buvo paminėti Vytautas Didysis, Jeronimas Prahieškis, Janas Žižka ir Žygimantas Kaributaitis.⁶

Kitas bendras bruožas, siejantis abi šalis, buvo nacionalinio atgimimo judėjimas. Tautiškumo dimensija, kova prieš nacionalinę priespaudą buvo glaudžiai susijusi su socialine nelygybe. Smetonos gyvenimo kelias buvo pateikiamas kaip kovos prieš nacionalinę ir socialinę priespaudą įkūnijimas, kaip pavyzdys, kad sėkmės gali susilaukti ir individas, kilęs iš diskriminuojamų tautinių ir socialinių sluoksnių. Beveik kiekviename straipsnyje, o kartais net ir antraštėse⁷ kalbama apie šalies socialinės ir nacionalinės emancipacijos fenomeną, primenamas vargingas prezidento tėvų gyvenimas kaime, sudėtingas Smetonos kelias į

⁴ AMZV, ZB 26, 4. 7. 1934.

⁵ Ján Beblavý (1898–1968): slovakų teologas evangelikas, dirbęs Kauno universiteto teologijos fakultete.

⁶ Apie čekų ir lietuvių santykius viduramžiais Čekijos, Lenkijos ir Prūsijos santykių kontekste, žr. J. Goll, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897; J. Pervolf, „Čechové a Poláci v XV. a XVI. století“, *Osvěta* 1873, p. 762–827 ir 896–916; J. Beblavý, *Lietuvių čekų santykiai Vytauto Didžiojo laikais*, Kaunas 1930; J. Macek, *Husité na Baltu a ve Velkopolsku*, Praha 1952, p. 20–40; F. M. Bartoš, „Kníže Zikmund Korybutovič v Čechách“, *Sborník historický* 6, 1959, p. 171–221.

⁷ „Z chudé chaloupky na křeslo presidenta“, *Lidové listy* 1934 08 09; „Ze selského chlapce – prvým občanem republiky“, *Národní střed* 1934 08 10.

išsilavinimą. Sėkmė, pasiekta atkakliu darbu, ir gyvenimas, sutapatintas su kova už modernėjančios tautos teises, leido įteisinti Smetoną kaip valstybės vadovą ir iškelti jį į tautos moralinės hierarchijos viršūnę. Panašiai išaukštintas buvo ir Čekoslovakijos prezidento gyvenimo kelias, neatsitiktinai Beblavio straipsnis slovakų dienraštyje buvo su paantrašte „Tautos vadas, mylimas kaip mūsų ponas prezidentas“ („Vodca národa, oblubený ako náš pán prezident“).⁸

Antanas Smetona autoritarinio režimo priešakyje ir šio fenomeno interpretacija

Problemiškiausia buvo sugalvoti, kaip Čekoslovakijos visuomenei pristatyti ir paaiškinti prezidento Smetonos kaip autoritarinio režimo vadovo situaciją. Smetona buvo tautininkų – radiklios dešinėsios pakraipos partijos, kuriai buvo būdingas pernelyg ribotas nacionalistinis požiūris – atstovas. 1933 m. pabaigoje valdančiosios Tautininkų partijos suvažiavime Smetona buvo išrinktas tautos vadu. Kartu su šios partijos vadovybe jis dalyvavo rengiant karinį perversmą, kuriuo 1926 m. gruodžio 16–17 d. buvo nuversta kairiojo centro (liaudininkų) ir socialdemokratų valdžia. Smetona po perversmo buvo išrinktas prezidentu, tačiau rinkimuose dalyvavo ne visų partijų atstovai, parlamente liko tik krikščionys demokratai, tautinių mažumų atstovai ir tautininkai, tuo metu teturėję parlamente tris vietas.

Daugelyje straipsnių, pasirodžiusių čekoslovakų spaudoje, ši delikati tema paprasčiausiai nebuvo minima (pvz., Vladimiro Syso (Vladimír Sís) straipsnyje laikraštyje *Národní listy*⁹), kitur buvo aptakiai aiškinama, kad dėkinga tauta Smetoną pakartotinai išrinkusi prezidentu už jo nuopelnus arba kad jis esąs prezidentu dėl savo populiarumo tarp gyventojų. 1926 m. gruodžio 16–17 d. valstybės perversmas, kuriuo Lietuvoje buvo įvestas autoritarinis režimas, čekoslovakų spaudoje niekada nebuvo siejamas su Smetona. Apie perversmą daugelyje straipsnių buvo tiesiog nutylima. *České slovo* Smetoną netgi pristatė kaip demokratą iš prigimties ir kaip renesanso laikų mokslininką: „Ir eidamas savo (prezidento) pareigas Smetona gilinasi į filosofiją, būdamas vienas rimčiausių mokslininkų intensyviai tęsia literatūros mokslo veiklą, yra daugybės laikraščių redaktorius arba jų bendradarbis. Smetona yra geriausias lietuvių kalbos ir literatūros, Lietuvos istorijos žinovas, moka ne vieną užsienio kalbą, yra žinomas ir kaip universiteto profesorius bei mokslininkas, taip pat įžvalgus teisininkas. Nepaisant viso šito, jis yra nepaprastai kuklus, demokratas tikraja šio žodžio prasme.“¹⁰ Tik *Národní osvobození* atkreipė dėmesį į

---

⁸ Slovenský deník 1934 08 10.

⁹ Vladimír Sís, „Vůdci litevského národa k jeho šedesátce“, *Národní listy* 1934 08 10.

¹⁰ D. L., „President Litevské republiky Antanas Smetona šedesátníkem“, *České slovo* 1934 08 10.

1926 m. perversmą, po kurio Smetona tapo prezidentu, ir į autoritarinį režimą. Perversmo organizatoriumi ir režimo kūrėju buvo nurodytas premjeras Augustinas Voldemaras, Smetonai tebuvo pavesta eiti prezidento pareigas, jis neturėjęs jokių galių. Iš čekų laikraščių apie autoritarinį režimą rašė vienintelis *Národní osvobození*, o kitą dieną ir *Český směr* (kartodamas *České slovo* formuluotes). Buvo atkreipiamas dėmesys į tai, kad būtent Smetona 1929 m. panaikino Voldemaro, kuris kenkė Lietuvai, diktatūrą, ir liberalizavo politinius santykius, įskaitant ir socialdemokratų veiklos atnaujinimą. Kai kurios šių laikraščių formuluotės leido manyti, kad Smetona ketinęs atnaujinti parlamentinę santvarką ir demokratiją, tačiau šių planų jis negalėjęs įgyvendinti dėl Tautininkų partijos, kuriai jis pats vadovavo, pasipriešinimo ir dėl grėsmės iš Vokietijos, kurioje į valdžią atėjo Hitleris.¹¹ Čekų spaudoje Smetonos užsienio politika buvo interpretuojama kaip atsvara germanofiliškai Voldemaro politikai.

Kritiniai akcentai Vokietijos atžvilgiu priartino Smetoną prie čekiškųjų realijų, tačiau ši traktuotė ne visiškai atitiko realybę. Kažin ar Smetona galėjo būti interpretuojamas kaip kovotojas prieš vokiečių okupaciją karo metu. Vokietijos faktorius suvaidino svarbų vaidmenį ne tik atremiant lenkų pretenzijas, bet ir slopinant bolševikų bandymus užvaldyti Lietuvą. Besiformuojanti Lietuvos valstybė buvo politiškai ir ekonomiškai priklausoma nuo Vokietijos, o aukščiausiasis jos organas – Lietuvos Taryba, kuriai vadovavo Smetona – lenkų politikos buvo traktuojama kaip Vokietijos instrumentas. Net ir 1933–1935 m. kilusią dramatišką Vokietijos–Lietuvos santykių įtampą veikiau lėmė ižūlus nacistų elgesys, o ne tikslinga lietuvių politika (nors ji ir stengėsi sustiprinti Kauno valdžios pozicijas Klaipėdos krašte).¹²

Kompetetingiausią aiškinimą apie Lietuvos politinę raidą ir Smetonos vaidmenį pateikė socialdemokratų žurnalistas Jaroslavas Vozka savo radijo pranešime. Vozka, artimas čekų parlamentaro, o 1935–38 m. ir socialinių reikalų ministro Jaromyro Nečas (Jaromír Nečas)¹³ bendradarbis, ilgą laiką domėjosi Lietuvos–Lenkijos problematika. Jis parašė keletą darbų, kuriuose buvo aptariama Lietuvos problematika. Vienas iš jų, knyga *Litva – klíč k situaci ve východní Evropě*¹⁴ (*Lietuva – Rytų Europos situacijos raktas*), yra bene išsamiausia politologinė

---

¹¹ „Iš daugelio požymių iki pat hitlerininkų perversmo buvo galima spręsti, kad Smetona svarsto galimybę grįžti prie parlamentinės sistemos. Tačiau taip neįvyko, pirma, dėl sustiprėjusių antidemokratiškos tendencijų valdančiojoje Tautininkų partijoje ir, antra, kadangi Lietuva jautė grėsmę iš Vokietijos.“ *Národní osvobození* 1934 10 09. O *Český směr* kitą dieną rašė: „Deja Lietuvoje parlamentinė sistema iki šiol nebuvo atnaujinta dėl valdančiosios nacionalistinės – itin konservatyvios – partijos kaltės; kita priežastis – tai Vokietija, kuri iki šiol kelia grėsmę Lietuvai ir, žinoma, mielai pasinaudotų vidiniais neramumais. Prezidentas Smetona, kuriam šiandien sukanka šešiasdešimt metų, žinoma, trokšta savo tautą matyti visiškai laisvą ir vieningą, einančią progreso ir klestėjimo keliu.“

¹² V. Žalys, *Kova dėl identiteto - Ringen um die Identität. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. – Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*, Lüneburg 1993; idem, *Lithuania in European*, op. cit, p. 85–99; S. Mikulicz, *Klaipėda w polityce europejskiej 1918–1939*, Warszawa 1976.

¹³ Nečasas parašė prakalbą Vozkos knygai *Litva – klíč k situaci ve východní Evropě* (*Lietuva – Rytų Europos situacijos raktas*).

¹⁴ J. Vozka, *Litva – klíč k situaci ve východní Evropě*, Praha 1933; J. Vozka, *Polsko- žalář národů*, Praha 1932.

Lietuvos raidos ir jos situacijos to meto Europos politikoje analizė. Be kitų dalykų, Vozka radijo laidoje pasakė: „Nesu neparlamentinio režimo gerbėjas ir jaučiu simpatiją tai Lietuvos liaudies daliai, kuri, linkdama į demokratiją, joje mato stipriausią valstybės stabilumo atramą. Tačiau negaliu nepripažinti, kad Antanas Smetona yra ryškiausias šio meto Lietuvos politikas, Lietuvos valstybės kūrėjas ir patikimas jos vadovas. Itin vertinu jo demokratišką laikyseną, artimus ryšius su liaudimi, o labiausiai – jo meilę Čekoslovakijai ir čekoslovakų tautai.“¹⁵ Lietuvos tema autoriui buvo logiškai susijusi su domėjimusi lietuvių–lenkų ginču dėl istorinės Lietuvos sostinės Vilniaus. Vozka vienareikšmiškai stėjo lietuvių pusėn ir pasmerkė lenkų Vilniaus okupaciją. Jo pozicija išryškėjo ankstesnėje publikacijoje *Polsko – žalář národů (Lenkija – tautų kalėjimas)*, išleistoje prieš metus – 1932 m.

Pritarimas, o dažnai ir lengvabūdiškas numojimas ranka į nepopuliarias autoritarinio režimo priemones buvo susijęs su tarpukario geopolitine situacija ir noru palaikyti Lietuvą, kaip dar vieną mažų šalių atstovę. Tarpukario Europoje Smetonos režimas buvo laikomas vienu nuosaikiausių autoritarinės santvarkos variantų. Be abejo, simpatija buvo rodoma ne pačiai valdymo sistemai, o valstybei, ketvirtojo dešimtmečio pirmoje pusėje su Čekoslovakija palaikiusiai nekonfliktinius ir, nepaisant kai kurių vietinių skirtumų, artimus santykius. Nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios vis blogėjantys Lietuvos santykiai su Vokietija įsitvirtinus nacizmui virto atviru konfliktu ir baigėsi antilietuviška Hitlerio kampanija – atsaku į lietuvių valdžios priemones užkirsti kelią plintančiam nacistų judėjimui Klaipėdoje. Vozka laikraštyje *Právo lidu* 1933 m. rugsėjo 14 d. konstatavo, kad Klaipėdos problema labai priartina Lietuvą prie Čekoslovakijos.¹⁶ Panašiai knygoje *Litva – klíč k situaci ve východní Evropě* šis žurnalistas pagrindė čekoslovakų suinteresuotumą kolektyviniu saugumu ir šalių, kurioms kelia pavojų Vokietija, vienybe – kai kuriais aspektais čia būtų galima išvelgti laisvai interpretuojamą vadinamojo Rytų pakto projekto, pasirodžiusio kitais metais, provaizdį. Vozka atvirai rėmėsi Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje Masaryko pasiūlyta Naujosios Europos konstrukcija.¹⁷

Šis suinteresuotumas, kurį ne kartą minėjo ir čekoslovakų diplomatija, skatino palaikyti Lietuvą prieš nacistų spaudimą. Lietuva iš Pabaltijo valstybių energingiausiai rėmė Rytų pakto idėją. 1936 m. Vozka rašė: „Pavyzdžiui, galime kritiškai žvelgti į Lietuvos vidaus režimą, tačiau

---

¹⁵ J. Vozka, „V boji za litevský stát“ („Kovoje už Lietuvos valstybę“), radijo paskaitos mašinraštis, 1934 8 9 ¹⁵ LCVA, A 111.

¹⁶ J. Vozka, „Právo lidu“, 1933 09 14.

¹⁷ „Čekoslovakijai gyvybiškai svarbu, kad tarpusavio gynybai išpareigotų visos valstybės, kurioms pavojų kelia vokiečių agresyvumas, kad tų šalių santykiai būtų kuo artimesni ir draugiškesni. Jeigu susilpnėtų bet kuri iš šių valstybių, tai būtų nenaudinga kitoms Vokietijos kaimynėms. Todėl Čekoslovakija siekia, kad Lietuva būtų kuo labiau konsoliduota, o Lietuvai lygiai taip pat yra gyvybiškai svarbu, kad mūsų šalies galios pozicijos būtų kuo tvirtesnės.“ J. Vozka, *Litva*, op. cit., p. 198–199.

dėl to juk negalima leisti, kad valstybė, kuri yra viena iš pagrindinių taikos Baltijos jūroje atramų, taptų Hitlerio spaudimo auka.¹⁸

Viena iš palaikymo apraiškų galima laikyti ir tai, kad Čekoslovakija sutiko pakeisti prekybos mainų apimtis ir leido įvežti į Čekoslovakiją daugiau Lietuvos žemės ūkio produktų – taip buvo siekiama subalansuoti prekybą ir neutralizuoti Vokietijos vykdytos Lietuvos ekonominės blokados pasekmes. Prekyba buvo subalansuota, o jos apimtys su Lietuva išaugo. O prekybiniai santykiai su Latvija, į kurią Čekoslovakija trečiojo–ketvirtojo dešimtmečių sankirtoje išveždavo kur kas daugiau prekių negu iš jos įsiveždavo, priešingai, sumenko iki minimumo.¹⁹

Taip pat ir vertinant autoritarinį režimą matyti akivaizdus skirtumas. Nevienodi požiūrio taškai labiausiai išryškėja kritikuojant Karlio Ulmanio režimą čekų ir čekų–vokiečių socialdemokratų spaudoje. Gerai organizuotus latvių socialdemokratus prieš autoritarinį režimą palaikė Europos socialistinės partijos, o *Právo lidu* puslapiuose dažnai pasirodydavo griežti pasisakymai prieš latvių agrarininkus ir jų režimą.²⁰ Žinoma, tuo metu Latvijai negrėšė tiesioginis nacistinės Vokietijos pavojus, jos politika balansavo tarp keleto įtakų, tačiau pagrindinis Latvijos užsienio politikos kūrėjas Vilhelmas Munteris buvo įtariamasis germanofilija.

Priešingai nei latvių atveju, tarp čekoslovakų socialdemokratų ir lietuvių demokratų nebuvo tiesioginių ryšių, tas pats pasakytina ir apie kitas politines partijas. Taigi požiūriui į įvykius Lietuvoje partijų ryšiai ir interesai neturėjo įtakos. Lietuvos politinės sistemos demokratiškumo klausimas buvo antrinis dalykas, visiškai priklausomas nuo platesnių saugumo aspektų, užsienio politikos orientacijos ir siekio Europoje išlaikyti pokario *status quo* bei taiką. Šiame kontekste prioritetas buvo teikiamas valstybės stabilumui, kaip rašė pats Vozka, vertindamas Smetonos politinį vaidmenį. Tiesą sakant, tarp to meto politinių sistemų totalitarinių ir autoritarinių režimų buvo daugiau, nei demokratinių. Autoritarinių režimų buvo ir tarp Čekoslovakijos valstybių–sajungininkų Mažojoje Antantėje.

Antanas Smetona, Lietuvos užsienio politika ir Čekoslovakija ketvirtojo dešimtmečio pirmojoje pusėje

Svarbų vaidmenį vaidino teigiama paties prezidento Smetonos ir valdančiojo Lietuvos elito pozicija Čekoslovakijos atžvilgiu. Smetona susirašinėjo su vienu žymiausių čekų filologų Jozefu Zubatu (Josef Zubatý) – Mokslų akademijos prezidentu, o po karo – Karolio universiteto

---

¹⁸ J. Vozka, „Svátek samostatné Litvy“, *Právo lidu* 1936 02 16.

¹⁹ L. Švec, *Československo a pobaltské státy 1918–1939*, Praha 2001, p. 193–195.

²⁰ Idem, „Nastolení autoritativního režimu v Lotyšsku a postoj československé diplomacie a publicistiky“, in: *Evropa mezi Německem a Ruskem*, Praha 2000, p. 363–373.

rektoriumi. Domėjosi Masaryku ir jo vaidmeniu kuriant valstybę.²¹ Smetonai imponavo Masaryko asmenybė. Šia tema dar trečiojo dešimtmečio pradžioje jis parašė du straipsnius.²² Bet pažiūrėję įdėmiau pamatytume, kad didesnę reikšmę jam turėjo Masarykui tekusi tautinės ir valstybinės integracijos funkcija, nei jo demokratizmas. Abu profesoriai formulavo ir praktiškai įgyvendino idėjines valstybės egzistencijos programas tautoms, kurios prieš karą dar buvo bevaldės. Tačiau Masaryko padėtis ir autoritetas akivaizdžiai skyrėsi nuo Smetonos, kuris savo poziciją įtvirtino per diktatūrą. Jo konservatyvus nacionalizmas nesugebėjo sudominti eilinių rinkėjų pirmojo dešimtmečio pirmojoje pusėje, ir į aukščiausio valstybės vadovo postą Smetona sugrįžo tik po autoritarinį režimą įtvirtinusio perversmo.²³ Jis nesugebėjo užmegzti kontaktų tinklo, apimančio visą politinių partijų spektrą, valstybę valdė remdamasis kariuomene, jėgos struktūromis ir biurokratija.

Čekoslovakijos atstovai Kaune Smetonos vaidmenį Lietuvos politikoje vertino teigiamai. Priešingai nei Voldemaras, Smetona nebuvo traktuojamas kaip germanofilas. Jaroslavas Galia (Jaroslav Galia), atstovavęs Čekoslovakijos interesams Kaune 1921–1928 m., priklausė prezidentui artimų žmonių aplinkai. Galia neoficialioje korespondencijoje gana kritiškai pasisakė apie Voldemarą, jo autoritarinį režimą ir konfrontacinę užsienio politiką, bet Smetonos nekritikavo. Konkurencinėje kovoje neabejodamas stėjo prieš Voldemarą nuosaikiosios nacionalistų srovės pusėje.

Smetona palaikė prekybinių santykių su Čekoslovakija plėtrą, joje regėdamas galimybę sumažinti Lietuvos priklausomybę nuo Vokietijos pramonės gaminių eksporto. Čekoslovakų firmos gaudavo ir didelius karinius užsakymus. Anot Čekoslovakijos atstovo Kaune Galios pranešimo, būtent Smetonos ir kariuomenės specialistų sprendimu buvo atsisakyta ministro pirmininko Voldemaro ir Krašto apsaugos ministro proteguojamos anglų konkurentų produkcijos ir sudarytas paskutinis didelis Galios prekybos sandoris – 1928 m. Brno ginklų gamyklai pateiktas užsakymas pagaminti Lietuvos kariuomenei 1301 vnt. 26-to pavyzdžio lengvųjų kulkosvaidžių.²⁴

---

²¹ Smetonos ryšiai su Zubatu minimi ir Baltojo liūto ordino suteikimo pagrindžiamajame rašte. Tačiau Zubato palikime ČR Mokslų akademijos archyve korespondencijos su Smetona nėra. Žr. AMZV, 1918–39, Bílý lev, k. 61, Vyslancectví Československé republiky v Kaunasu ministerstvu zahraničních věcí 17. 7. 1931 – Baltojo liūto I-ojo laipsnio ordino suteikimo Smetonai pagrindžiamasis raštas.

²² A. Smetona, „Visuomenė ir atskiras asmuo“, Tėvynės balsas 1922 03 07; idem, „Čekoslovakija“, Vairas 1923 11 01. Cituojama iš: L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius 1996, p. 286.

²³ A. Kasparavičius, „Ursachen und Voraussetzung des autoritären Regimes in Litauen in der Zwischenkriegszeit“, in: *Autoritäre Regime in Ostmitteleuropa 1919–1940* (Hrsg. E. Oberländer – H. Loemberg – H. Sundhausen), Mainz 1995, p. 66–82; R. Lopata, *Authoritarian Regime in Interwar Lithuania: Circumstances, Legitimation, Conception*, Vilnius 1998.

²⁴ AMZV, 4. sekce, k. 485, Litva. Galia savo 1928 m. sausio 20 d. laiške informuoja apie pateiktą užsakymą pagaminti 1301 lengvąjį kulkosvaidį ZB 26 su papildoma įranga už 396 778, 50 USD.

Prielaidos šalių suartėjimui atsirado nuvertus premjerą Voldemarą ir dar sustiprėjo po to, kai dėl Klaipėdos krašto klausimo ėmė blogėti Lietuvos–Vokietijos santykiai. Jau 1930 m. kovą savo vizito Prahoje metu Užsienio reikalų ministras Dovas Zaunius perdavė Čekoslovakijos prezidentui Masarykui jo 80-ojo jubiliejaus proga aukščiausią Lietuvos apdovanojimą – I-ojo laipsnio Vyčio Kryžių. Užsienio reikalų ministrui Benešui buvo įteiktas Gedimino ordinas. Čekoslovakijos *chargé d'affaires* Kaune Miloslavas Niederle pažymėjo, kad simpatijos, kurias Čekoslovakijai jaučia plačioji visuomenė, nemenksta, o nuvertus Voldemarą, jos pasiekė ir valdantįjį sluoksnį. Palankiai į Čekoslovakiją žvelgias Lietuvos Prezidentas ir ne vienas vyriausybės narys²⁵. Asmeninis prezidento sekretorius buvo pulkininkas Balys Giedraitis, buvęs karo atašė Čekoslovakijoje. Giedraitis 1930 m. pradžioje tapo Krašto apsaugos ministru. Nors Juozo Tūbelio, kuris tapo premjeru po Voldemaro atstatydinimo, vyriausybė čekoslovakų *chargé d'affaires* buvo įvertinta kaip silpna, stokojanti asmenybių, besilaikanti tik policijos sistemos dėka, tačiau pozityviai buvo įvertinta laisvesnė politinė atmosfera ir nuosaikesnis autoritarinis režimas. Atstatydinus Voldemarą, išaugo prezidento įtaka vidaus ir užsienio politikai.²⁶ Tačiau užsienio reikalų ministras Zaunius, prieš tai ėjęs ambasadoriaus Čekoslovakijoje pareigas, buvo apibūdintas kaip germanofilas.

1930 m. liepos pirmąją prezidentas Smetona išvyko gydytis į Dolni Lipovės (Dolní Lipové) kurortą. Gydomąją kelionę jam rekomendavo svainis – ministras pirmininkas Juozas Tūbelis, kuris ten buvo gydęsis prieš metus. Lietuvos prezidento viešnagė Čekoslovakijoje buvo neoficiali, ko gero tai buvo apskritai vienintelė jo kelionė į užsienį, į kurią Smetona išvyko savo prezidentavimo metu po 1926 m. Grįždamas rugpjūčio 4 d. jis inkognito vienai dienai sustojo Prahoje ir apžiūrėjo Prahos pilį. Norėjo aplankyti prezidentą, bet su Masaryku, tuo metu atostogavusiu Topolčiankuose, nesusitiko.²⁷ Viešnagė Čekoslovakijoje Smetona akivaizdžiai liko patenkintas ir tai patvirtino, apdovanodamas asmenis, kurie rūpinosi juo pačiu, kelionės saugumu ir sklandžia jos eiga – pradedant apsaugininkais, žandarais ir vairuotojais, baigiant Prahos bei Dolni Lipovės geležinkelio stočių viršininkais²⁸. Kaip atsakomasis pagarbos ženklas už ordiną Masarykui 1932 m. vasarį prezidentui Smetonai buvo įteiktas Čekoslovakijos Baltojo liūto I-ojo laipsnio ordinas.

Nacistų atėjimą į valdžią Vokietijoje Lietuvos atstovai iš pradžių vertino atsargiai ir rezervuoti. Užsienio reikalų ministrui Zauniui 1933 m. kovo 2 d. lankantis Berlyne, jo kolega Vokietijoje Noiratas (Neurath) jį ramino, kad svarbiausias jų tikslas yra vidinė Vokietijos

²⁵ AMZV, 1918–1939, VI/238, 62/30, 1930 03 01.

²⁶ AMZV, 1918–1939, 69/30, 1930 03 11.

²⁷ AKPR, k. 389, inv. č. 1974 Litva 1922–39, 1930 08 05 d. įrašas.

²⁸ AMZV, Diplomatický protokol, 1918–39, k. 61, Lietuvos pasiuntinybė URM 1932 05 19 ir 1932 09 21.

pertvarka, bet vėl atsinaujinusi diskusija dėl regioninio Lietuvos, Latvijos ir Estijos aljanso liudijo, jog nepasitikėjimas Vokietijos politika auga²⁹. Kai vėliau Skalickis gegužės 9 d. ir 13 d. Zauniui aiškino, kokia yra čekoslovakų pozicija Keturių pakto atžvilgiu, jį nustebino lietuvių ministro pesimizmas. Skalickis Zaunio skepticizmą mėgino įveikti, argumentuodamas regioninių aljansų reikšmingumu, kurių dėka ir mažos valstybės gali sustiprinti savo pozicijas didžiųjų šalių atžvilgiu. Jis nepamiršo pridurti, kad pastangas sukurti regioninę Baltijos Antantę čekoslovakų diplomatija stebi su simpatija ir „linkėdama visokeriopos sėkmės“ – taip kalbėdamas jis rėmėsi neseniai parlamente skaitytu užsienio reikalų ministro Benešo pranešimu.³⁰

Skalickis savo 1933 m. į centrą siūstoje Smetonos autoritarinio režimo analizėje jį įvertino kaip pereinamąjį reiškinį, padiktuotą aktualių aplinkybių. Diplomatas teigė, kad išlieka galimybė atnaujinti parlamentarizmą. 1933 m. rudenį vykusių diskusijų apie tolesnę politinės sistemos raidą metu jis pabrėžė: „Vertinant jo [režimo – *red. past.*] pajėgumą Lietuvoje, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, kaip ir kiekvienoje naujai susikūrusioje mažoje valstybėje, čia nėra stipresnės politinės tradicijos, tačiau nestokojama įgimtos demokratijos. Ir tie, kurie šiandien Lietuvoje yra prie vairo, savo kelią pradėjo nuo demokratijos, kadaise – politinės priespaudos ir persekiojimo laikais, kai demokratija tebuvo tik viltis – jie kovojo už ją. Todėl dabar, mėgindami išsaugoti šalį ir valstybę, nors ir nutolo nuo jos principų, tačiau jų visai neužmiršo. Turbūt būtų galima pasakyti, kad tą demokratiją jie, pasikliaudami savo sąžine, pritaikė nūdienos poreikiams, neatsisakydami galimybės prie jos sugrįžti vėlesniais laikais. Tai taip pat paaiškina, kaip esant tokiam griežtam valdžios režimui, smarkiai ribojančiam susirinkimų laisvę, Lietuvoje vis dėlto yra galima bent teorinė diskusija“. Šia diskusija gyveno politinės partijos, nušalintos nuo valdžios, tačiau požiūrį išsakančios savo spaudos puslapiuose. Norėdamas pagrįsti šį teiginį, Skalickis citavo opozicinės liaudininkų partijos organą *Lietuvos žinias*, kuriose Prancūzija, Didžioji Britanija ir Čekoslovakija buvo pateiktos kaip sektinas pavyzdys: „Jei pastarosios valstybės palaiko politinę tvarką Europoje, mes čia galime žaisti fašistus, netgi mėgdžiodami tuos, kurie kelia grėsmę mažų tautų egzistencijai. Demokratija yra tas pagrindas ir tvarka, kurio dėka laikosi Europa ir egzistuoja mažos valstybės.“³¹ Dažnos opozicinės spaudos užuominos apie Čekoslovakiją, suprantama, autoritarinio režimo atstovams nebuvo malonios, vis dėlto tai negalėjo turėti didelės įtakos 1934 m. įvykusiam suartėjimui, kuris buvo nulemtas Europos diplomatijos pokyčių. Diskusijas apie Lietuvos politinės sistemos raidą užbaigė valdančiosios Tautininkų partijos suvažiavimas gruodžio

²⁹ AMZV, PZ Kaunas 1933, ZB 2, 20. 3. 1933; I periodinis pranešimas, 1933 04 15.

³⁰ AMZV, PZ Kaunas 1933, ZB 12, 13. 5. 1933.

³¹ AMZV, PZ–Kaunas 1933, III periodinis pranešimas.

15 d., kuriame buvo nutarta, kad šaliai vadovaus valdančiosios partijos vadas. Smetona naują autoritarinio režimo raidos etapą pagrindė savo programiniame pranešime, teigdamas, kad valstybės valdymo sistema yra pritaikoma naujiems laiko reikalavimams – t. y. priderinama prie bendro Europos valstybių polinkio į autoritarinius režimus. Čekoslovakijos atstovas pranešime vadovybei skyrė daug dėmesio minėtam suvažiavimui ir ypač Smetonos koncepcijai. Jis neturėjo iliuzijų, kad parlamentinė sistema bus atnaujinta, ir pridūrė, kad net ir įtraukęs į valdymą opozicijos atstovus, režimas nesvarstytų galimybės dalintis valdžia ir grįžti prie parlamentinės sistemos. Kita vertus, Skalickis kritiškai vertino opozicinių politinių partijų „letargiją“. „Smetona mėgina rasti kokį nors parlamento, kurio sušaukti nėra galimybės ir kuris nelaikomas tinkama to laikmečio institucija, pakaitalą“, – rašė Skalickis vadovybei.³²

Smetona suvažiavime pasakyoje kalboje kategoriškai atmetė komunizmą, vokiečių nacizmą drauge su jo rasių teorija ir naują užsienio politikos traktuote, bei išreiškė skeptišką požiūrį į liberalizmą. Jo nuomone, liberalizmas gali išsilaikyti tik anglosaksų šalyse ir Skandinavijoje. Prezidento pateikta Lietuvos raidos koncepcija teoriškai buvo artimiausia fašistinei Italijai, nors ir itališkojo fašizmo jis nepriėmė be išlygų. Smetona formulavo lietuvišką korporatyvinę valstybę, kuriai vadovautų sąmoningas nacionalinis elitas, variantą.³³ Ataskaitoje kritikos gaida nenuskambėjo – Skalickis stengėsi suprasti Smetonos koncepciją, priartinti ją prie Lietuvos realijų konteksto ir pateikti taip, kad nebūtų akivaizdžiai jaučiama italų fašizmo įtaka: „...vis dėlto fašizmo neperimtų tiesiogiai, bet pritaikytų prie savo liberalaus autoritarinio režimo, kuris šiuo metu yra Lietuvoje, koncepcijos.“ Anot jo, Smetona „kilęs iš liaudies, jis stengiasi galvoti tik apie jos gerovę. Jis matė, kad partijų politinis gyvenimas, nuo kurio Lietuva pradėjo savo nepriklausomybės kelią, pasirodė esąs neįgalus vesti valstybę ūkio ir politikos sunkumų tarpekliais. Valstybė turėjo pati sau padėti ir (kuo toliau, tuo labiau) kištis į šalies ūkio valdymą, todėl vyriausybė priprato kištis visur ir, tarpininkaujant valstybinėmis visuomeninėms institucijoms bei concernams, ėmė valdyti visą Lietuvą – tiesiogiai, be parlamento kaip tarpininko.“ Išėitis iš susidariusios padėties, anot Smetonos, turėjo būti korporatyvinė valstybė, valdoma nacionalinio elito, besiremiančio vienvaldystės principu – tai ir turėjo būti parlamentarizmo alternatyva.³⁴

Smetonos korporatyvinės valstybės, valdomos sąmoningo nacionalinio elito, samprata atspindėjo stiprėjančias autoritarizmo tendencijas ir išreiškė gynybinę reakciją į iš užsienio

---

³² AMZV, PZ–Kaunas 1934, IV periodinis pranešimas 1934 01 15.

³³ Išsamią Skalickio Smetonos kalbos ir viso suvažiavimo analizę žr. AMZV, PZ–Kaunas 1933, ZB 35, 22. 12. 1933.

³⁴ AMZV, PZ–Kaunas 1934, IV periodinis pranešimas, 1934 01 15.

kylančią grėsmę. Normalizavusis nuo karo pabaigos įtemptiems vokiečių–lenkų santykiams, kuriuos lietuvių politika laikė konstanta, ir abiem šalims 1934 m. sausio 26 d. pasirašius nepuolimo deklaraciją, Lietuva pateko į izoliaciją. Išėitį iš jos šalies politiniai atstovai matė regioniniame bendradarbiavime su Latvija ir Estija arba derybose dėl platesnės regioninės saugumo politikos Rytų paktą ribose. Tapo intensyvesni dvišaliai Čekoslovakijos ir Lietuvos diplomatijos vadovų kontaktai ir ryšiai ambasadų lygmeniu. Naujasis užsienio reikalų ministras Stasys Lozoraitis susitikinėjo su Čekoslovakijos ministru Benešu ne tik Tautų Sąjungos būstinėje Ženevoje. Du kartus, 1935 ir 1936 m., jis lankėsi Prahoje su konsultacijomis.

Čekoslovakijos *chargé d'affaires* Skalickis, 1934 m. balandžio 14 d. perdavęs prezidentui Smetonai Didžiojo Baltojo liūto kryžiaus ordino auksinę grandinę, po iškilmingo akto įvykusiame pokalbyje priminė, kad Čekoslovakija suinteresuota Lietuvos pozicijų stiprinimu ir kad ji remia regioninį Baltijos valstybių bendradarbiavimą.³⁵ Smetona niekada per daug nesižavėjo Baltijos šalių kooperacija, bet susiklosčiusiomis aplinkybėmis regioninis bendradarbiavimas sudarė galimybes ieškoti tam tikrų, nors ir nepakankamų, išeičių iš izoliacijos, į kurią Lietuva pateko normalizavusis dvišaliams vokiečių–lenkų santykiams ir paaštrėjus Lietuvos–Vokietijos konfliktui Klaipėdoje, kurioje lietuvių įstaigos ėmėsi priemonių prieš stiprėjantį nacistinį judėjimą.

Išvados

Smetonos susidomėjimas santykiais su Čekoslovakija ir jo nuopelnai šioje srityje buvo šios šalies politikų³⁶ ir spaudos atitinkamai traktuojami kaip draugiškų Čekoslovakijos politinių santykių dalis, todėl Smetonos šešiasdešimtųjų metinių paminėjimas ne tik atspindėjo panašią 1930 m. Lietuvos visuomeniniame gyvenime vykdytą kampaniją, skirtą prezidento Masaryko aštuoniasdešimtmečiui paminėti. Lietuvos valstybinių laikraščių reakcija į Čekoslovakijos sveikinimus ir žinias spaudoje atskleidžia ir dar vieną faktą – Lietuva ir jos aukščiausiasis vadovas buvo teigiamai vertinami draugiškai nusiteikusiose užsienio šalyse, todėl galėjo vykdyti sėkmingą užsienio ir vidaus politiką.

Smetonos 60-asis gimtadienis suteikė galimybę artimiau supažindinti Čekoslovakijos visuomenę su Lietuvos prezidentu ir jo vaidmeniu Lietuvos politikoje. Autoritarinis režimas buvo interpretuotas taip, kad Čekoslovakijos visuomenė jį priimtų pozityviai. Tačiau ankstesnis švelnoka Čekoslovakijos atstovo Kaune Skalickio vertinimas nepasitvirtino, priešingai –

³⁵ AMZV, 1918–39, Bílý lev, k. 61, Čekoslovakijos pasiuntinybė Kaune URM 1934 04 14.

³⁶ Prezidentas ir užsienio reikalų ministras pasiuntė sveikinimo telegramas, kaip to reikalavo tarptautinė diplomatinė etika; Lietuvos pasiuntinybėje Prahoje apsilankė ir sveikinimus asmeniškai perdavė Prahos meras Karelas Baksa (Karel Baxa). LiCVA, A 111.

1935 m. režimas ėmėsi veiksmų prieš opoziciją.³⁸ Kur kas svarbesnis faktorius, suartinęs abi šalis, buvo saugumas ir agresyvios nacių užsienio politikos keliama grėsmė. Galutinis derybų dėl kolektyvinio regioninio saugumo žlugimas 1935 m., laukimo taktikos dominavimas Baltijos Antantės valstybių politikoje, atslūgusi Lietuvos–Vokietijos santykių įtampa tarpininkaujant Didžiajai Britanijai ir prekybinių ryšių tarp šių šalių atnaujinimas 1936 m. nulėmė, kad Lietuvos susidomėjimas bendradarbiavimu su Čekoslovakija ėmė silpnėti. Nepaisant to, Čekoslovakijos ir Lietuvos santykiai, lyginant su kitomis Baltijos Antantės valstybėmis, išliko pakankamai aukšto lygio.

(vertė Geda Montvilaitė–Sabaitienė)

---

³⁸ AMZV, PZ–Kaunas 1935, ZB 49, 2. 12. 1935; IV periodinis pranešimas 1936 01 15.